

A NYELVI SOKSZÍNŰSÉG ÉRTÉKÉNEK ÉS VÉDELMEINEK FILOZÓFIAI MEGALAPOZÁSA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ EURÓPAI UNIÓ NYELVPOLITIKAI KIHÍVÁSAIRA

LÁNCOS Petra Lea
egyetemi adjunktus (PPKE JÁK)

1. A nyelvi sokszínűség védelme a regionális integráció jogában

A kontinensen beindult regionális integráció különböző formái már a kezdetektől fogva a nyelvi sokszínűség tiszteletben tartásán alapultak. Hilpold szerint „a többnyelvűség – vagy jobban mondva: soknyelvűség – az európai integráció meghatározó jellemzője.”¹ Más szerzők szerint „a nyelvi sokszínűség Európa kulturális identitásának valódi megtestesítője”² illetve a „nyelvi sokszínűség adja Európa identitásának lényegét”.³ Általános jelleggel az Európai Unió ellentmondásos mottója, az „egység a sokféleségben” jelmondat is a sokféleség – azon belül is a nyelvi sokszínűség – megőrzésének igényét rögzíti.

A kontinens nyelvi sokszínűségének értékére hívja fel a figyelmet az Európai Közösségekkel, illetve Unióval párhuzamosan fejlődő regionális szervezet, az Európa Tanács Kulturális, Tudományos és Oktatási Bizottsága is, mikor arról ír jelentésében, hogy „a nyelvi sokszínűség Európa kulturális örökségének értékes része és az európai kulturális sokszínűség alapvető eleme, melyet meg kell óvni és elő kell mozdítani.”⁴ Az Európa tanácsi jelentés egyebek között az UNESCO szellemi kulturális

¹ Peter HILPOLD: Die europäische Sprachenpolitik – Babel nach Maß? *Europarecht*, 45. 2010/5. 695.

² Bertrand WÄGENBAUR: Die Erweiterung der Union zwischen Sprachenvielfalt und Sprachlosigkeit. *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 2003. 705.

³ Yvon YANNIC: Sprachenvielfalt und europäische Einheit: Zur Reform des Sprachenregimes der Europäischen Union. *Europarecht*, 2003. 681.

⁴ *Strengthening measures to protect and revive highly endangered languages*. Council of Europe, Parliamentary Assembly, Doc. 12423, 21 October 2010.

rökség megőrzéséről szóló 2003-as Egyezményére⁵ hivatkozik, mely 2. cikkében, a fogalom-meghatározások körében a „szellemi kulturális örökséget” úgy határozza meg, mint „olyan szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készség – valamint az ezekkel összefüggő eszköz, tárgy, műalkotás és kulturális színhely –, amelyet közösségek, csoportok, esetenként egyének kulturális örökségük részeként elismernek. Ez a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szellemi kulturális örökség – amelyet a közösségek, csoportok a környezetükre, a természettel való kapcsolatukra és a történelmükre adott válaszként állandóan újrat teremtenek – az identitás és a folytonosság érzését nyújtja számukra, ily módon segítve elő a kulturális sokszínűség és emberi kreativitás tisztelétét.” A fenti definíció alapján akár a nyelvet is minősíthetjük olyan „készségnek”, melyet egyes közösségek kulturális örökségük részének tekintenek, és amely identitásuk alapját képezi. Ugyanakkor a nyelv egyben a szellemi kulturális örökség megnyilvánulásának és továbbadásának eszköze is: az Egyezmény a szellemi kulturális örökség megnyilvánulási területeknek tekinti egyebek között a szóbeli hagyományokat és kifejezési formákat is, „beleértve a nyelvet is, mint a szellemi kulturális örökség hordozóját” (2. cikk (2) bekezdés).

A fentiekkel egybecseng az Unió nyelvpolitikája, melynek központi eleme a nyelvi sokszínűség megővése és előmozdítása. Az uniós nyelvpolitika előzményét jelentő 2003-as nyelvtanulásról szóló bizottsági akcióterv kimondja, hogy: „a nyelvi sokszínűség az Európai Unió egyik meghatározó jellegzetessége. Az Unió nyelveinek sokfélesége iránti tisztelet az Európai Unió alapító elveinek egyike.”⁶ Az Európai Bizottság Kulturális portálja szerint a nyelvi sokszínűség egyenesen „Európa kulturális örökségének egyik legfigyelemreméltóbb vonása.”⁷ Napjainkra már nem csupán az uniós intézmények megnyilvánulásai, de maguk az integráció folyamatában módosult alapító szerződések is visszatükrözik az Európai Unió elkötelezettségét a nyelvi sokszínűség mellett. Így az EUSZ 3. cikkének (3) bekezdése szerint „az Unió tiszteletben tartja saját kulturális és nyelvi sokféleségét, továbbá biztosítja Európa kulturális örökségének megőrzését és további gyarapítását.”⁸ Mindezek alapján elmondható, hogy az Európai Unió nem csupán intézményi szinten elkötelezett a nyelvi sokszínűség megővése és támogatása mellett, hanem a lisszaboni szerződésmódosítás óta az elsődleges jog az alapító szerződés prominens helyén tartalmazza az Unió idevágó kötelezettségeit.

A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy Európában a nyelvi sokszínűség jogi védelemre érdemes értéként jelenik meg. Felmerül azonban a kérdés: pontosan milyen feltételek között beszélhetünk nyelvi sokszínűségről? Mérhető-e a nyelvi sokszínűség? Milyen megfontolások támasztják alá a nyelvi sokszínűség értékjellegét? Vé-

⁵ Magyarországon kihirdette: a 2006. évi XXXVIII. törvény a szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló, Párizsban, 2003. év október hó 17. napján elfogadott UNESCO Egyezmény kihirdetéséről.

⁶ *A Bizottság Közleménye a Tanács, az Európai Parlament, a Gazdasági és Szociális Bizottság és a Régiók Bizottsága számára. A nyelvtanulás és nyelvi sokszínűség támogatása – akcióterv a 2004-2006 időszakra.* Brüsszel, 2003. 07. 24. COM(2003) 449 végleges változat, 12.

⁷ ec.europa.eu/culture/portal/action/linguistic/lingui_2_en.htm (2012.01.06).

⁸ Kiemelés általam.

gül: a nyelvi sokszínűség védelmét, előmozdítását és annak eszköztárát milyen fő elméleti irányzatok határozzák meg? A jelen írásban ezekre a kérdésekre igyekszem válaszokat találni.

2. A nyelvi sokszínűség fogalma

Általános értelemben a nyelvi sokszínűség „az emberi nyelvek fajtáinak különbözőségéeként”⁹ határozható meg. Ennek megfelelően a nyelvi sokszínűség a nyelvek eltéréseiben ragadható meg, ám egyben szükségszerűen relatív fogalom is, hiszen a nyelvi sokszínűség értékeléséhez két szempontot kell figyelembe venni: a területi és nyelvi dimenziót. Ahhoz, hogy egy régió, tagállam vagy az Unió nyelvi sokszínűségéről beszélhessünk, legalább két körülhatárolt földrajzi területet (pl. régió, tagállam, integrációs szervezet), valamint az ezen területeken beszélt *nyelvek számát*, valamint a nyelvi közösségek *beszélőinek számát* szükséges egymással összehasonlítani.

2.1. A nyelvi sokszínűség „nyelvi dimenziója”

Ami a nyelvi sokszínűség nyelvi dimenzióját illeti, kiindulópontunk a fentiekben meghatározott nyelvfogalom lesz. A szociolingvisztika elhatárolja a *nyelvi közösség* és a *beszélő közösség* fogalmait. A nyelvi közösség egy adott nyelv beszélőit foglalja össze, például a magyar ajkúak közösségét. Ehhez képest a beszélő közösség „lehet egy család vagy az emberek olyan csoportja, amely rendszeresen ugyanabba a kávézóba vagy irodába jár, vagy ugyanabban a faluban, városban vagy régióban él, illetve ugyanazon nemzet tagja.”¹⁰ A beszélő közösség fogalmának elhatárolása azon a felismerésen alapul, miszerint ugyanazon nyelvet helyben és időben, sőt, társadalmi rétegenként és csoportonként is másként beszélnek. Ugyanakkor az Európai Unió nyelvi sokszínűségeit érintő politikája az előbbivel, az úgynevezett nyelvi közösségek helyzetével foglalkozik; a nyelvi sokszínűség „összetevőiként” tehát az azonos nyelvet beszélők csoportjait tekinti.¹¹

Az egyes nyelvek azonosságának, vagy egymástól való eltéréseinek feltételei azonban nehezen definiálhatóak,¹² hiszen már az egyes *nyelvek* és *dialektusaik* el-

⁹ Durk GORTER et al.: Cultural Diversity as an Asset for Human Welfare and Development. Position paper, http://www.susdiv.org/uploadfiles/RT1.2_PP_Durk.pdf, 2009. 2.

¹⁰ Bernard SPOLSKY: *Language Management*. Cambridge University Press, 2009. 2.

¹¹ Ld. pl. *Promoting Language Learning and Linguistic Diversity: An Action Plan 2004-2006*. (Bizottság közleménye) Brussels, 24.07.2003. COM(2003) 449 final. Kloss szerint „mindannyiunk álma, Európa egyesítésének folyamatában két teljesen különböző feladatot kell elvégeznünk: javítanunk kell az európai nyelvi közösségek szóbeli és írásbeli kommunikációjának feltételeit, egyszersmind meg kell akadályoznunk azt, hogy az egyesítés során a közepes és kis beszélő számú nyelvi közösségek tudatos vagy önkéntelen diszkrimináció áldozataivá váljanak.” Heinz KLOSS: Der heutige Stand der Sprachen Europas., idézi: Miquel STRUBELL: *Linguistic diversity: Which language model for Europe?* Paper prepared for the symposium 'Cultural Diversity and the Construction of Europe'. Barcelona, 2000.12.14–16., 7.

¹² A Németországban, Belgiumban, Olaszországban és Ausztriában beszélt német nyelvet az Európai

határolása is problematikus.¹³ A fogalmi bizonytalanságot jól illusztrálja Spolsky megállapítása, miszerint „a dialektus akkor válik nyelvvé, ha azt akként ismerik el. [...] A különböző skandináv nyelvek eléggé közel állnak egymáshoz, hogy például a norvégok megértsék a dán vagy a svédet, de mégis különálló nyelvnek tekintjük ezeket; míg a kínai nyelv különböző változatait beszélők nem értik ugyan meg egymást, mégis egyetértenek abban, hogy mindannyian kínaiul beszélnek.”¹⁴ Éppen ezért nyelvészeti szempontból az egyes nyelvek és dialektusok viszonya nem az azonosság és különbözőség ellentétpárjában, hanem egyfajta kontinuumként ragadható meg, ahol az adott nyelv és dialektusai közelebb vagy távolabb helyezkednek el ugyanazon nyelvtartomány spektrumán.¹⁵

A dialektus és nyelv fogalmi elhatárolásának bizonytalanságai a nemzetközi nyelvvédelmi szabályozásban már a szuverén döntésében oldódnak fel.¹⁶ Így például az európa tanácsi egyezmény, a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája említést tesz a dialektusokról, amikor kifejezetten kizárja a Charta alkalmazhatóságát az állam hivatalos nyelvének, illetve nyelveinek dialektusaira (1. cikk). Mivel a Charta 3. cikke alapján a szerződő felek jelölik meg jóváhagyó okiratban azokat a regionális vagy kisebbségi nyelveket, melyekre nézve a Chartában foglalt kötelezettségeket vállalják, elmondható, hogy a jóváhagyó okirat eszközével gyakorlatilag a részes államok emelhetik regionális vagy kisebbségi nyelv szintjére a potenciális dialektusokat. Ugyanez az elv érvényesül az Unió nyelvjogában is,¹⁷ elég csupán a lu-

Unióban egységesen német nyelvnek tekintik, ugyanakkor az uniós jog lehetőséget biztosít például a német nyelvi kifejezések osztrák változatainak figyelembevételére is, ilyen jogforrás „a Finn Köztársaság, az Osztrák Köztársaság és a Svéd Királyság csatlakozási szerződésének 10. jegyzőkönyve, amely az ‘Egyes sajátosan osztrák német nyelvű kifejezéseknek az Európai Unióban való használatáról’ címet viseli. A jegyzőkönyv sorra veszi azokat az alapvetően gyümölcs és zöldség neveket, amelyeket az Ausztriában használatos német nyelv a Németországban használatostól eltérően jelöl, és ezeknek az elnevezéseknek a közösségi jog rendszerében a német nyelvű szövegekben eddig használt kifejezésekkel azonos státuszt biztosít.” SOMSSICH Réka: *Az európai közösségi jog fogalmainak nyelvi megjelenítése, különös tekintettel az európai magánjogra*. Doktori értekezés. 2007. 131.

¹³ „Az olyan alapvető fogalmak, mint a nyelv, dialektus és nemzet [...] mást jelent az egyes nyelveken és az egyes államokban.” PHILLIPSON (2011) i. m. 58.

¹⁴ SPOLSKY (2009) i. m. 1.

¹⁵ „Egy kulturális vagy nyelvi csoportot koherens egységként kezelhetünk, illetve az annak tekintheti magát tekintettel arra, hogy kifelé különbözik másoktól, függetlenül attól a tényről, hogy magán a csoporton belül is felfedezhetünk bizonyos sokszínűséget. Ez azonban fogalmi nehézségekhez vezet és felveti annak a kérdését, hogy egy állítólagos nyelvi/kulturális egységen belül mekkora eltérésre van mód.” Erhard HINRICHS – Dale GERDEMANN – John NERBONNE: *Measuring Linguistic Unity and Diversity in Europe*. A Volkswagen Stiftung projektje. <http://www.sfs.uni-tuebingen.de/dialectometry/docs/VW-dialect-proposal.pdf> 1.; Mindazonáltal történelem kísérletek az egyes dialektusok közötti távolságok mérésére, ezzel foglalkozik a dialektometria. A módszer leírását ld.: VARGHA Fruzsina Sára: A dialektometria alkalmazása és történeti helynekvev nyelvföldrajzi vizsgálata Székelyföldön. *Helynévtörténeti Tanulmányok*, 1. (2010) 228.

¹⁶ Robert DUNBAR: Minority Language Rights in International Law. *The International and Comparative Law Quarterly*, 50., 2001/1. 96.

¹⁷ SPOLSKY (2009) i. m. 121.

xemburgi nyelv, a Letzeburgisch példáját említenünk:¹⁸ Luxemburg a német nyelv dialektusának is tekinthető nyelvet 1984-ben az ország hivatalos nyelvének fogadta el, anélkül, hogy az Európai Unió intézményi nyelvhasználatot szabályozó másodlagos jogforrása alapján kérte volna a Letzeburgisch hivatalos vagy szerződési nyelvként való elismerését az Európai Gazdasági Közösségben.¹⁹ Azt, hogy a jogi szabályozás szintjén a nyelv és dialektus elhatárolása a szuverén döntésén alapul, jól illusztrálja Weinreich megállapítása: „A nyelv is egy dialektus, csak éppen egy egész hadsereg áll mögötte.”²⁰

2.2. A nyelvi sokszínűség „területi dimenziója”

A nyelvi sokszínűség érdemi tárgyalása nem csupán a sokszínűség nyelvi, hanem területi dimenzióinak figyelembevételét is szükségessé teszi. Skutnabb-Kangas szerint területi megközelítésben a nyelvi sokszínűség két tényező mentén határozható meg. Az első tényező egy adott területen (az Európai Unióban, egy adott tagállamban vagy régióban) a beszélt nyelvek száma. A földrajzi egységek nyelvi sokszínűsége így számszerűsíthető, az egyes területi egységekben beszélt nyelvek száma összevethető, és ennek eredményeképpen megállapítható valamely térség relatív nyelvi gazdagsága vagy szegénysége (*nyelvi gazdagság*). Önmagában azonban az adott területen beszélt nyelvek száma semmit nem árul el a térség nyelvi megoszlásáról. A nyelvi sokszínűségnek ugyanis fontos tényezője a beszélt nyelvek megoszlása: minél egyenletesebben oszlik meg az adott terület nyelvi közösségei beszélőinek száma, annál magasabbnak tekinthető a nyelvi sokszínűség szintje (*nyelvek megoszlásának egyenletessége*).²¹ Nem nehéz belátni, hogy „A” térség nyelvi sokszínűsége, ahol összesen három nyelvet beszélnek, és ezen belül a nyelvi közösségek megoszlása egymáshoz képest 98 %, 1 % és 1 %, elmarad „B” térség nyelvi sokszínűségétől, ahol ugyan csak két nyelvet beszélnek, ám ezek beszélőinek száma egyenletesebben oszlik meg, például 57 % a 43 %-hoz arányban.

Van Párijs-t idézve összefoglalásképpen elmondható, hogy „a sokszínűség nem csupán gazdagság, azaz a nyelvtípusok számának kérdése, hanem egyben az egyenletességnek, vagyis annak a kérdése, hogy a lakosság milyen egyenletesen oszlik meg ezen nyelvtípusok között, vagy, hogy milyen kis mértékben koncentráldódik egy vagy néhány nyelvre. Miként a gazdagság nem lehet meg az egyenletesség nélkül,

¹⁸ Patxi JUARISTI – Timothy REAGAN – Humphrey TONKIN: Language Diversity in the European Union. In: Xabier ARZOZ (szerk.): *Respecting Linguistic Diversity in the European Union*. John Benjamins Publishing Company, 2008. 48.

¹⁹ FRANZ MAYER: The language of the European Constitution – beyond Babel? In: Adam BODNAR – Michal KOWALSKI – Karen RAIBLE – Frank SCHORKOPF (szerk.): *The Emerging Constitutional Law of the European Union*. Springer, 2003. 363.

²⁰ MAX WEINREICH: *The YIVO and the problems of our time*. Annual YIVO Conference of the Yiddish Scientific Institute. 1945. 01. 05.

²¹ TOVE SKUTNABB-KANGAS: *Why Should Linguistic Diversity be Maintained and Supported in Europe?* Reference Study – Council of Europe (2002), <http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Skutnabb-KangasEN.pdf>, (18.03.2011), 9.

az egyenletesség sem jelent semmit gazdagság nélkül.”²² Mindezek tükrében sokat elárul az Európai Unió nyelvi sokszínűségéről, hogy bár mintegy 63 őshonos nyelvet beszélnek területén, lakosságának 85 százaléka anyanyelveként csupán 12 nyelvet beszél, a további félszáz nyelv pedig a beszélőknek mindössze 15 százalékán osztozik.²³

3. A sokszínűségi politikák aranykora

A XX. század a sokszínűséget tette meg az ezredforduló megkérdőjelezhetetlen paradigmájává: a sokszínűség lett a nyugati demokráciák vezérelve, meghódítván a társadalmi, kulturális és politikai diskurzust, kezdve a helyi és regionális szinttől egészen a nemzetközi kapcsolatokig.²⁴

Általános értelemben a sokszínűség csökkenését az olyan globális vagy regionális egységesülési trendekre vezetik vissza, mint gyarmatosítás, a globalizáció vagy a regionális integráció.²⁵ Számos szerző kísérletet tett arra, hogy megjósolja a globalizáció hatására végbemenő nyelvpusztulás mértékét. E számítások alapján a nyelvi sokszínűség védelmét még inkább indokoltnak tartják, mivel a legoptimistább számítások szerint is 2100-ra a Földön napjainkban beszélt nyelvek mintegy 50 százalékaival lesz szegényebb az emberiség, de vannak, akik 95 százalékos nyelvkihalást jósolnak.²⁶ Ehhez képest a biodiverzitás csökkenésének mértékét a legpesszimistább előrejelzések is „csupán” 20 százalékosra teszik ugyanerre az időszakra nézve.²⁷

²² Philippe VAN PARIJS: Linguistic Diversity – What is it? And does it matter? *EURODIV PAPER* (December, 2006) 26, <http://www.susdiv.org/uploadfiles/ED2006-026.pdf>, 1.

²³ JUARISTI et al. i. m. 58.

²⁴ Xabier ARZOZ: The protection of linguistic diversity through Article 22 of the Charter of Fundamental Rights. In: ARZOZ (szerk.) i. m. 152.

²⁵ Seonaigh MACPHERSON: TESOL for Bilingual Sustainability: The Ecology of English as a Lingua Mundi. *TESL Canada Journal*, 2003. 4. UNEP: Globalization Threat to World's Cultural, Linguistic and Biological Diversity (2001), www.unep.org; ezzel szemben ld.: Salikoko F. MUFWENE: Colonisation, Globalisation and the Future of Languages in the Twenty-first Century. *International Journal on Multicultural Studies* 4., 2002/2. 163–166. Mufwene arra mutat rá, hogy az olyan valóban globális hatásokkal szemben, mint a globális felmelegedés, a nyelvpusztulás esetében nem globalizációs hatásról, hanem sokkal inkább a nyelvi közösségek beszélőiről, illetve a nyelvek érintkezésének következményéről van szó. Így például az afrikai törzsi nyelvek egymáshoz képesti dominanciája nem globalizációs okokra, hanem a beszélők társadalmi-gazdasági túléléséért folytatott harcára vezethető vissza. Mufwene a nyelvpusztulás és a gyarmatosítás fajtáinak összefüggéseit vizsgálva megállapítja, a nyelvpusztulás azokon a gyarmatokon volt intenzív, ahová a gyarmatosítók telepesként rendezkedtek be, míg a csupán gazdasági célú gyarmatokon nagyrészt sértetlenül maradtak fenn a helyi nyelvek. Uo.168–169.

²⁶ MACPHERSON (2003) i. m. 2.; Tove SKUTNABB-KANGAS: *On Bilingualistic Diversity – linking language, culture and (traditional) ecological knowledge*. Előadás az „At the limits of language” című konferencián, Universidad Autónoma de Madrid (2004. március), 15.; Anthony LÖWSTEDT: *Rights versus Diversity? The accelerated extinction of languages as an aspect of globalization trends*. MLE Conference, Jawaharlal Nehru University. Delhi, India, 2008.02.05–08., 202.

²⁷ Átlagosan egy nyelv hal ki kéthetente, Morse CAOAGAS FLORES: *The Role of International Labour Organization in the Promotion and Protection of Indigenous Languages*. Készült az ENSZ őshonos nyelvekről tartott szakértői találkozására (New York, 2008. január 8–10.), <http://www.un.org/>

A nyelvek túlélésért vívott küzdelmében jelentős szerepet játszanak az olyan határokon átnyúló tényezők, mint a tömegtájékoztató, a globalizálódó szórakoztatóipar és a liberalizálódó nemzetközi kereskedelem: „az egységesítés úthengere mindenütt jelen van, elpusztítja az etnikai csoportokat és nyelveiket a rádió és televízió keresztül terjesztett nemzeti és nemzetközi nyelvek útján. [...] Manapság azt is látjuk, hogy nemzetről nemzetre terjed a kisebbségek küzdelme, hogy nyelvi jogaikat érvényesítsék. [...] Az elnyomott és domináns csoportok közötti küzdelem része a nyelvi ökológiának.”²⁸

A múlt században felvirágzó sokszínűségi politikák gyökerei tehát a nemzetállam-építés, a gyarmatosítás és a globalizáció folyamataiban keresendők. A nyelvi sokszínűséggel kapcsolatos tudományos diskurzus filozófiai megalapozása két sokszínűségi fogalomra, a globalizációs kihívásokra válaszul született biodiverzitásra és a liberális nemzetállam elégtelenségét valló multikulturalizmus fogalmára vezethető vissza.

3.1. A biodiverzitás fogalmának hozadéka a nyelvi sokszínűség megalapozásában

Az 1992-ben aláírt Biológiai Sokféleség Egyezmény 2. cikkelye szerint a biológiai sokféleség (biodiverzitás) „a bármilyen eredetű élőlények közötti változatosságot jelenti, beleértve többek között a szárazföldi, tengeri és más vízi-ökológiai rendszereket, valamint az e rendszereket magukban foglaló ökológiai komplexumokat; ez magában foglalja a fajokon belüli, a fajok közötti sokféleséget és maguknak az ökológiai rendszereknek a sokféleségét.”²⁹ A biodiverzitás³⁰ tehát a nyelvi sokszínűséghez hasonlóan egy relatív fogalom, mellyel egy meghatározott terület biológiai (fajok, ökoszisztémák szerinti vagy genetikai) sokszínűsége írható le.³¹ Egy adott terület biodiverzitásának szintje lehet magas vagy alacsony, azaz beszélhetünk biológiai gazdagságról vagy annak hiányáról. Kasperek, Schulz és Amend arra hívják fel a figyelmet, hogy bár a biológiai sokféleség védelme is a hagyományos természetvédelmet takarja, a természet fogalmának statikusságából kimozdulva a biodiverzitás-

esa/socdev/unpfi/documents/EGM_IL_Flores.doc, 2. ; Tove SKUTNABB-KANGAS: Linguistic Diversity and Biodiversity: The Threat from Killer Languages. In: Christian MAIR (szerk.): The politics of English as a new world language: New horizons in post-colonial cultural studies. *ASNEL Papers* 7., 2003. 35.; Eda DERHEMI: Protecting Endangered Minority Languages: Sociolinguistic Perspectives – Thematic Introduction. *International Journal on Multicultural Studies*, 2002/4. 151.

²⁸ Einar HAUGEN: *Blessings of Babel – Bilingualism and Language Planning*. Mouton de Gruyter, 1987. 53–54.

²⁹ Az egyezményt Magyarországon az 1995. évi LXXXI. törvény hirdette ki.

³⁰ „A »biológiai sokszínűség«, illetve »biodiverzitás« fogalma a nyolcvanas években született és Edward O. Wilson nyomán vált népszerűvé, aki 1988-ban megjelent bestsellerét »biodiverzitás«-nak nevezte el. Az 1991-ben elfogadott »Biológiai sokféleség egyezmény« (Biodiverzitás Egyezmény) címében átvette ezt a kifejezést és tette a fogalmat világszerte ismertté.” Max KASPAREK – Wolfgang SCHULZ – Stephan AMEND: Naturschutz – eine Aufgabe der Entwicklungszusammenarbeit. In: GTZ/BIN (szerk.): *Naturschutz in Entwicklungsländern*. Heidelberg, 2000. 11.

³¹ <http://plato.stanford.edu/entries/biodiversity/>

fogalom immár a természet strukturális összetevőire és azok változatosságára koncentrálnak.³²

A biológiai sokféleség megőrzésének igénye a fenntartható fejlődés hasonlóan népszerű fogalmával együtt markáns bizonyítéka annak a XX. században uralkodóvá vált természeti tudatosságnak, mely a közös természeti örökségünk megőrzésére és gyarapítására ösztönöz.³³ A biológiai sokféleség megőrzése azzal igazolható, hogy bármely ökoszisztéma sokféleségének csökkenése instabilitáshoz, esetleg láncreakcióhoz vezethet, mely további változásokat, a diverzitás csökkenését vagy akár valamely faj kipusztulását is eredményezheti.³⁴ Az ilyen negatív változások veszteségként jelentkeznek, hiszen például a genetikai sokszínűség csökkenésével az emberiség kevesebb „biológiai erőforrásra” támaszkodhat. A Biológiai Sokféleség Egyezmény szerint a „biológiai erőforrások tartalmazzák a genetikai erőforrásokat, szervezeteket vagy azok részeit; populációkat vagy az ökológiai rendszerek bármely más élő komponensét, amely az emberiség számára ténylegesen vagy potenciálisan felhasználható vagy értékes.”³⁵ Azaz a sokszínűség értéke ebben a megközelítésben az emberiség számára való hasznosságában rejlik.

Ugyanezt az *instrumentális* megközelítést a nyelvi sokszínűségre alkalmazva Van Parijs arra az általános meggyőződésre utal vissza, miszerint a nyelvi sokszínűség fenntartása azért előnyös, mert az egyes nyelvek különleges tudást hordoznak a beszélők közvetlen környezetéről,³⁶ s ez elősegíti az adott környezethez való sikeres alkalmazkodást, valamint a fenntartható környezetgazdálkodás megteremtését. Ehhez a felismeréshez kapcsolódik a Biológiai Sokféleség Egyezmény 8. cikkelyének j) pontja, mely a biodiverzitás helyi védelmének tekintetében kimondja, hogy a részes állam „nemzeti jogalkotása keretében tekintetbe veszi, megőrzi és fenntartja a ha-

³² KASPAK-SCHULZ-AMEND (2000) i. m. 12.

³³ Uo.

³⁴ Giulio A. De Leo és Simon Levin árnyaltan közelítik meg a kérdést: „valójában valamennyi természetes ökológiai rendszer változik az időben, ezért nagyon nehéz meghatározni azoknak a közösségeknek a normál állapotát, melyek akár valamely természetes behatás következményeként, akár belső ökológiai mechanizmusoknak köszönhetően eleve folyamatos változásban vannak.” Giulio A. DE LEO – Simon LEVIN: *The Multifaceted Aspects of Ecosystem Integrity*. <http://www.ecologyandsociety.org/vol11/iss1/art3/>, 1997. Vélhetőleg ez a megközelítés a nyelvek természetes változásainak és a nyelv-váltás jelenségeinek kutatásában is hasznos lehet. Így Mamadouh a nyelvek ökológiájának néhány természetes változására mutat rá. Kiemeli, hogy míg az európai integrációnak szinte semmi kihatása nem volt a tagállamok nyelvpolitikájára, azokat nagymértékben befolyásolta a globális kommunikációs forradalom hatására végbemenő intenzív információáramlás, melynek legfőbb nyelve az angol. Ennek ellenpontjaként a közigazgatás decentralizációjával összefüggésben megerősödött regionális nyelvek, valamint a bevándorlás hatására megjelenő új nyelvek egyaránt hatottak a tagállami nyelvpolitikára. Virginie MAMADOUH: Dealing with Multiculturalism in the European Union. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 2002/4. 330., idézi: KÁROLY Adrienn: Language Policy in the European Union. *Eger Journal of English Studies*, 2008/8. 134.

³⁵ Az 1992. június 13-án, Rio de Janeiróban aláírt Biológiai Sokféleség Egyezmény 2. cikkelye („Fogalmak használata”).

³⁶ A diverzitás egy „implicit érték”, hiszen információkat szolgáltat a jövő generációi számára, ld. MACPHERSON (2003) i. m. 5.

gyomános életmódokat megtestesítő bennszülött és a helyi közösségek biológiai sokféleségének megőrzése és fenntartható hasznosítása szempontjából fontos ismereteit, újításait és módszereit.” Hasonlóképpen, az egyes nyelvek a kultúra hordozójaként³⁷ és megnyilvánulási formájaként egy adott kultúra, társadalmi rendszer megismerésének forrásaiként értelmezhetők.³⁸ A nyelvi sokszínűség megóvása így lehetővé teszi az emberiség többi tagja számára, hogy a kérdéses nyelv elsajátításával egy újabb életformával ismerkedjenek meg,³⁹ illetve azt, hogy amennyiben hasznosnak látják, magukévá tegyék.⁴⁰

Boran arra mutat rá, hogy a nyelvek tudományos értéke a nyelvben kódolt tudásban, esztétikai értéke pedig az érzelmek kifejezésére való alkalmasságában nyilvánul meg; így a nyelvi sokszínűség egyszerre szolgálja a műszaki fejlődést és a művészeti élet gazdagságát. E két szempont *közjósággá* avatja a nyelvi sokszínűséget.⁴¹ Mint tiszta közjóság, a nyelvi sokszínűség esetében sem a „fogyasztók” (beszélők) rivalizálása, sem a „fogyasztók” kizárása nem valósul meg, így a nyelvi sokszínűség fenntartása és előmozdítása elsősorban központi forrásokból valósulhat meg, hasonlóan a biológiai sokféleség, mint közjóság védelmének finanszírozásához.⁴² Ez a felismerés a nyelvi sokszínűség csökkenését eredményező beavatkozások tilalmán túl megalapozhatja a központi hatalom feladatait a nyelvi sokszínűség aktív támogatására nézve. Végül érdemes megemlíteni a nyelvi sokszínűségi diskurzus által is átvett, a biodiverzitás-zsargonban népszerűvé vált érvet, miszerint a sokszínűség, így a nyelvi sokszínűség azért érdemes védelemre, mert a sokféleség nyújtotta flexibilitás és kreativitás fokozza az emberiség alkalmazkodó- és innovációs képességét,⁴³ így módon mozdítva elő a változások sikeres feldolgozását és a további fejlődést.

A sokféleség hasznosságának érvét meghaladva, Callicot a „természet vagy a természet egyes részeinek” *inherens*, azaz nem instrumentális értékét vallja, melynek védelme az emberiség közös morális felelőssége.⁴⁴ II. János Pál pápa *Centesimus annus* kezdetű enciklikájában így fogalmaz: „Az ember ugyanis, akit inkább a bir-

³⁷ KIRÁLY Miklós: Egység és sokféleség. *Új Ember*, 2007. 19.

³⁸ Ezzel szemben ld. DERHEMI (2002) i. m. 153.

³⁹ Peter A. KRAUS: *A Union of Diversity: Language, Identity and Polity-Building in Europe*. Cambridge University Press, 2008. 79.

⁴⁰ Philippe VAN PARIJS: Linguistic Diversity as Curse and as By-product. In: ARZOZ (szerk.) i. m. 27–28.

⁴¹ Idil BORAN: Global Linguistic Diversity, Public Goods, and the Principle of Fairness. In: Will KYMLICKA – Alan PATTEN (szerk.): *Language Rights and Political Theory*. Oxford University Press, 2007. 193–199.; a kulturális értékek kettős közjóság jellegének analógiájára ld. még: ZONGOR Attila Árpád: *Az Európai Unió kulturális politikája az elméletben és a gyakorlatban*. Doktori értekezés. 2008. 73.

⁴² François GRIN: *Why Multilingualism is Affordable*. Seminario sobre lingua, sociedade i política en Galicia. Santiago de Compostela, 2010. 05. 04., 12.; François GRIN: Linguistic human rights as a source of policy guidelines: A critical assessment. *Journal of Sociolinguistics* 9., 2005/3. 454.

⁴³ Tove SKUTNABB-KANGAS: *Why Should Linguistic Diversity be Maintained and Supported in Europe?* Reference Study – Council of Europe, 2002. 14.

⁴⁴ John BAIRD CALLICOTT: Intrinsic Value in Nature: a Metaethical Analysis. *The Electronic Journal of Analytical Philosophy*, 3. (Spring 1995), section 9.

toklási és az élvezeti vágy, semmint a létezés és a növekedés óhaja vezérel, túlzásba viszi és mértéktelenül fogyasztja a föld és saját életének erőforrásait. [...] Az ember, amikor felismeri, hogy munkája által képes átalakítani és bizonyos értelemben ‘megeremteni’ a világot, elfelejti, hogy ezt a munkát mindig a teremtett dolgok eredeti isteni adományozása alapján végzi. Úgy gondolja, hogy önkényesen rendelkezhet a földdel, feltétel nélkül alávetheti saját akaratának, mintha annak nem lenne előzetes jellemzője és rendeltetése, amelyet Isten adott neki, s amelyet az embernek tovább kell fejlesztenie, de nem hamisíthat meg.⁴⁵ A teremtésvédelem kötelezettségén túl a Szentatya a generációk közötti szolidaritás gondolatát is megfogalmazza: „Isten – anélkül, hogy bárkit is kizárt vagy előnyben részesített volna – az egész emberi nemnek adta a földet, hogy valamennyi tagját éltesse. Ebben rejlik a földi javak egyetemes rendeltetésének gyökere.”⁴⁶

A természet inherens értékének gondolatát a nyelvi sokszínűsége vetítve⁴⁷ Weinstock Réaume-ot idézve a nyelvek értékét abban látja, hogy a nyelv „egy emberi alkotás, egy önmagában való végcél, hiszen az a ‘kulturális örökségünk’ része és az ‘identitásunk forrása.’”⁴⁸ Hasonlóképpen MacPherson is továbblép a nyelv hasznosságát hirdető érvrendszeren és annak önmagáért való értékét hangsúlyozza: „etikai szempontból meg kell tenni a következő lépést és el kell ismerni [...] a nyelvek inherens értékét [...] hiszen a nyelvek az emberiség időben és térben való fejlődéséhez kapcsolódnak.”⁴⁹ Végül, Kraus szerint „valamennyi nyelv az ember egyedi, kollektív zsenijének nagyszerű teljesítménye, mely ugyanolyan isteni és megismerhetetlen rejtély, mint bármely élő organizmus.”⁵⁰

Egyes szerzők odáig mennek, hogy a nyelvi sokszínűség és a biológiai sokféleség között elválaszthatatlan kapcsolatot vélnek felismerni: mivel az egyes nyelvek különleges tudást tartalmaznak a beszélők közvetlen környezetére nézve,⁵¹ a biodiverzitás

⁴⁵ II. JÁNOS PÁL: *Centesimus annus*. (Fordította: Balogh Gábor, Barabás Miklós, Goják János) 1991. IV. fejezet, 37. pont. [a továbbiakban: CA]

⁴⁶ Uo. IV. fejezet, 31. pont.

⁴⁷ Ld. még LÖWSTEDT (2009) i. m. 202.

⁴⁸ „Mit jelentene az, hogy egy nyelv instrumentális értékkel bír? Azt jelentené, hogy a nyelvek a nyelvhasználók (vagy akár a nyelvet nem használók) életében betöltött szerepüktől függetlenül is értékkel bírnának.” Daniel M. WEINSTOCK: *The Antinomy of Language Policy*. In: KYMLICKA–PATTEN (2007) i. m. 254.

⁴⁹ MACPHERSON (2003) i. m. 5. A nyelvi sokszínűség benne rejlő értékével összhangban Blake azt írja: „minden nyelv egy egyedi világlátás és emberi teljesítmény; ha egy nyelv elpusztul, egy csodálatos jelenség tűnik el a világból.” Micheal BLAKE: *Language Death and Liberal Politics*. In: KYMLICKA–PATTEN (2007) i. m. 216.

⁵⁰ Michael Krauss, idézi: DUNBAR (2001) i. m. 91.

⁵¹ „A kulturális sokféleség szoros összefüggésben áll a biodiverzitással. Az emberiségnek a biológiai sokféleségre és annak használatára és gondozására vonatkozó kollektív tudása a kulturális sokféleségben gyökerezik; ez fordítva is igaz: a biodiverzitás fenntartása gyakran segít megerősíteni a kulturális integritást és értékeket.” World Resources Institute, World Conservation Union, and United Nations Environment Programme, 1992. idézi: Tove SKUTNABB-KANGAS – Robert PHILLIPSON: *The Global Politics of Language: Markets, Maintenance, Marginalization or Murder?* In: Nikolas COUPLAND: *The Handbook of Language and Globalization*. Wiley-Blackwell, 2010. 88.

fenntartásának nélkülözhetetlen feltétele a nyelvek fennmaradása (*biolingvisztikai sokszínűség*).⁵² A nyelvi és biológiai sokszínűség közötti összefüggésre kézzelfogható bizonyítékot a kutatók abban találtak, hogy azokon a területeken, ahol a biodiverzitás szintje kifejezetten magas (pl. egyenlítői esőerdők),⁵³ nagyszámú, egyenletesen megoszló beszélőszámú őshonos nyelvet találunk.⁵⁴ Boran szerint a környezetvédelem analógiájára megfogalmazott morális megfontolások ugyan hasznosak lehetnek a nyelvi sokszínűség védelmének előmozdításában, azonban ahhoz, hogy a nyelvi sokszínűséget a biodiverzitás lételemeként mutathassuk be, az eddigieknél meggyőzőbb bizonyítékokra lesz szükség.⁵⁵ A nyelvi sokszínűség és a biodiverzitás pusztulásának előrejelzéseit figyelembe véve például azt láthatjuk, hogy a nyelvi sokszínűség csökkenésének üteme a biológiai sokféleség pusztulásának több mint kétszeresére tehető. Ez a körülmény utalhat arra, hogy a nyelvi sokszínűség és a biodiverzitás közötti összefüggés mégsem olyan szoros, mint ahogyan azt a biolingvisztikai megközelítés vallja; sőt, ha van is korreláció a két jelenség között, az fordított, hiszen nyelvi sokszínűség gyorsabb ütemben pusztul, mint a biológiai környezet. A nyelvi sokszínűség és a biodiverzitás elválaszthatatlan kapcsolata tehát továbbra is kétségesnek tűnik.

Összefoglalásképpen a fentiekben kifejtettek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a biodiverzitás ügyének a politikai diskurzusban való megjelenése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a sokszínűség (akár a szorosan vett biológiai környezettől független területeken is) értéként jelenjen meg.⁵⁶ A biodiverzitás védelmével összefüggő különböző elméletek nem csupán a sokszínűség instrumentális értékét alapozták meg, de számos érvt szolgálattak ahhoz is, hogy a nyelvi sokszínűség értékét annak hasznosságától függetlenül megállapíthassuk, azaz a nyelvi sokszínűségnek inherens, önmagában való értéket tulajdonítsunk. Végül, a biodiverzitás fogalomkészlete nagymértékben hasznosítható a társadalmi-politikai szféra sokszí-

⁵² MACPHERSON (2003) i. m. 3.; az interdiszciplináris megközelítésről ld. részletesen: TOVE SKUTNABB-KANGAS: Linguistic Diversity and Biodiversity: The Threat from Killer Languages. In: MAIR (2003) i. m. 37.; SKUTNABB-KANGAS (2002) i. m. 13–14.; IDIL BORAN: Global Linguistic Diversity, Public Goods, and the Principle of Fairness. In: KYMLICKA–PATTEN (2007) i. m. 192. A biolingvisztika fogalma alatt ugyanakkor a nyelvészek a nyelv természettudományos megközelítését értik, mely szerint a nyelv az ember biológiájának része: „biolingvisztikai nézőpontból tekintve egy ember nyelvének minden aspektusa (hangalak, jelentés, szerkezet) az elméje valamely összetevőjének valamilyen állapota.” NOAM CHOMSKY: *A biolingvisztika és az emberi minőség*. Előadás a Magyar Tudományos Akadémián (2007. 05. 14.), Siptár Péter fordítása.

⁵³ MACPHERSON (2003) i. m. 3.

⁵⁴ TOVE SKUTNABB-KANGAS: *On Biolinguistic Diversity – linking language, culture and (traditional) ecological knowledge*. Előadás az „At the limits of language” című konferencián. Universidad Autónoma de Madrid (2004. március), 8.

⁵⁵ BORAN (2007) i. m. 193.

⁵⁶ „Egyfajta társadalmi konszenzus övezi azt, hogy a sokszínűség nagyjában egészében ‘jó dolog’, még ha talán költséges is. François GRIN: Diversity as Paradigm. Analytical Device and Policy Goal. In: KYMLICKA–PATTEN (2007) i. m. 170. Ez a meggyőződés a kilencvenes években már uralkodóvá vált: „a kiindulópont az, hogy a nyelvi és kulturális sokszínűség megőrzése fontos dolog.” DURK GORTER: *Information, Documentation and Research on Bilingual Education for Regional or Minority Languages in the European Union*. Helsinki Citizens’ Assembly of Moldova, 1996. 21.

núségi problémáinak tudományos megragadásában és feldolgozásában (pl. nyelvi közösségek meghatározása, védelme és annak előmozdítása).⁵⁷

3.6. Multikulturalizmus és nyelvi jogok

A nyelvi sokszínűség filozófiai megalapozásának második forrása az egyenlő emberi méltóság, valamint a kulturális közösségek egyenlőségének elveiben keresendő. A biodiverzitás fogalmához hasonlóan a liberalizmus, valamint a multikulturalizmus politikai elméletei szintén a huszadik század termékei. A második világháború rémtetteinek általános elítélése, a gyarmati államok népeinek felszabadulása az emberi méltóság és más emberi jogok univerzális kodifikációját és a fajon, etnikai hovatartozáson alapuló diszkrimináció tilalmának elismerését eredményezték.⁵⁸ Habár a multikulturalizmust a liberalizmussal szembenálló elméletnek tekintik, valójában mindkét elmélet az identitások és a különbözőség egyenlőségen alapuló elismerését vallja, igaz, ezt eltérő megközelítésből teszik, illetve eltérő eszközökkel képzelik el. Míg a liberalizmus az individualizmusra, egyenlőségre és univerzalizmusra alapuló egyenlő állampolgári státuszt a semlegesnek tűnő⁵⁹ diszkrimináció-tilalomra építi,⁶⁰ addig a multikulturalizmus elmélete abból indul ki, hogy ugyanaz a szabály eltérő hatással lesz az egyes (nyelvi, kulturális) csoportok tagjaira,⁶¹ ami a formálisan egyenlő állampolgárok materiális egyenlőtlenségéhez vezet.⁶² A multikulturalizmus

⁵⁷ „A nyelvi sokszínűség kérdése meglepően hasonlít a környezet hasznosságának kérdéséhez, ami arra enged következtetni, hogy a nyelvi és környezeti összefüggésben felmerülő szakpolitikai problémák analitikai értelemben összefüggenek.” GRIN (2007) i. m. 172.

⁵⁸ Ld. Alapjogi Charta 21. és 22. cikkét, melyek tiltják a nyelvi diszkriminációt és arra kötelezik az Uniót, hogy tartsa tiszteletben a kulturális, vallási és nyelvi sokszínűséget.

⁵⁹ Semleges nyelvpolitika nincs, állítja Fernand DE VARENNES: Equality and Non-Discrimination: Fundamental Principles of Minority Language Rights. *International Journal on Minority and Group Rights*, 6., (1999) 307.

⁶⁰ Ugyanakkor valamely hivatalos nyelv bevezetése automatikusan diszkriminációt eredményez, ld.: Daniele ARCHIBUGI: The Language of Democracy: Vernacular or Esperanto? A Comparison between the Multiculturalist and Cosmopolitan Perspectives. *Center for European Studies Working Paper*, No. 118., (2005) 540.; Steven VERTOVEC – Susanne WESSENDORF: Migration and Cultural, Religious and Linguistic Diversity in Europe: An overview of issues and trends, *International Migration. Integration and Social Cohesion (IMISCOE)*, 30.

⁶¹ Brian BARRY: Liberalism and Multiculturalism. *Ethical Perspectives*, 4., 1997/2. 4.; Urvashi WAT-TAL: Understanding “Spanglish” and “Flemch”: A Comparative Analysis of American and Belgian Language Politics, *Macalester International*, 22., (2009) 229.

⁶² „A formális egyenlőség a jogegyenlőséget jelenti. Ez megköveteli azt, hogy a hasonló helyzetben lévő személyeket a jog hasonlóképpen kezelje. [...] A közelmúltban a formális egyenlőséget a klaszszikus liberalizmussal hozták összefüggésbe. Ez a politikai filozófia azt feltételezi, hogy az egyének szabadon versenghetnek egymással és valamennyien szabadon hozhatják meg döntéseiket. [...] A materiális egyenlőség mind a formális egyenlőséget, mind pedig a gazdasági, szociális és kulturális egyenlőséget magában foglalja. Ilyenképpen a materiális egyenlőség fogalma tekintettel van azokra a személyes és környezeti akadályokra, melyek a társadalmi csoportok egyes tagjai számára lehetetlenné teszik az egyenlő részvételt. A materiális egyenlőség szemszögéből nézve a társadalom köteles átírni ezeket a különbségeket, melyek lehetetlenné teszik vagy megnehezítik az egyének számára, hogy

elmélete szerint tehát a liberális állam semlegessége álságos, hiszen az egyenlőség álcája mögött minden esetben valamely csoport hatalmi elsőbbségét mozdítja elő,⁶³ miközben más csoportok és tagjaik esélyegyenlősége sérül.⁶⁴

Kraus szerint a semleges állam liberális felfogása valójában egy olyan kulturális szempontból homogén nemzetállam ideáján alapul, ahol a sokszínűség nem is merül fel problémaként.⁶⁵ Ebben a kontextusban a kisebbségi (nem hivatalos) nyelvek beszélői ugyanolyan jogokat élveznek, mint a többségi (hivatalos nyelvek) beszélői – így az egyes nyelvek beszélőinek formális egyenlősége vitathatatlan. Azonban fontos látni, hogy a többségi nyelv alapvetően meghatározza az adott állam politikai, gazdasági és kulturális életét. Így például ahhoz, hogy a kisebbségi nyelvek beszélői tájékozottan gyakorolhassák politikai jogaikat,⁶⁶ a többségi nyelven hozzáférhető, központi kommunikációs vagy sajtótermékekben terjesztett információkra kell hagyatkozniuk. Ami a gazdaság területét illeti: könnyű belátni, hogy a kisebbségi nyelvek beszélőinek elhelyezkedési esélyei rosszabbak lesznek a többségi nyelvet beszélők esélyeinél, különösen az úgynevezett féhérgalléros állások esetében, melyek rendszerint kiváló kommunikációs készséget kívánnak meg a hivatalos nyelven. Végezetül, habár a kultúra a nyelvi, kisebbségi közösség identitásának és fenntartásának fontos eleme, a kisebbségi nyelveken megrendezett kulturális események jellemzően kisebb közönséget fognak vonzani, következésképpen kevesebb forrásra számíthatnak a versenyszférából, ennek megfelelően e rendezvények megtartásának kevesebb az esélye, mint a hivatalos kulturális rendezvények esetében. Grin találóan állapítja meg: „ha egyszer végre felismerjük, hogy a nyelvek többféle funkciót töltenek be, akkor belátható az is, hogy a liberális stratégiának a nyelvi kérdések a kommunikáció problémájára való leegyszerűsítése a továbbiakban nem tartható.”⁶⁷

Látni kell, hogy a nyelvi kisebbségi státusz nem pusztán kommunikációs kérdés, sőt, annak politikai, gazdasági és kulturális vonatkozásai szoros kölcsönhatásban állnak egymással. Így a politikai és kulturális szegregáció negatív hatással van a gazdasági integrációra és fordítva: a gazdasági szegregáció megnehezíti a politikai

a társadalomban egyenlőként vegyenek részt.” Aart HENDRIKS: Disabled Persons and their Right to Equal Treatment: Allowing Differentiation While Ending Discrimination. *Health and Human Rights*, 1., 1995/2. 157–159.

⁶³ Bruno DE WITTE: Linguistic equality a Study in Comparative Constitutional Law. *Revista de Llengua i Dret*, 6., (1985 december) 43.

⁶⁴ „[A] biztonságos és támogató jellegű kulturális és nyelvi környezet fontos szerepet játszik az egyén személyes kibontakozásában. Az ilyen környezet azonban nagyobb eséllyel veszi körül a kulturális és nyelvi szempontból többséget alkotó személyeket, mint a kisebbségek tagjait. A »sokszínűsége vak« egyenlőségen alapuló modell, mely a megkülönböztetés és az önkényes beavatkozás tilalmát igyekszik érvényre juttatni, nem képes a kulturális és nyelvi kisebbségek tagjainak ugyanazon lehetőségek tárházát biztosítani, mint amivel a többség tagjai rendelkeznek.” DUNBAR (2001) i. m. 93.

⁶⁵ KRAUS (2008) i. m. 93.

⁶⁶ John PACKER: Editor’s Note. *International Journal on Minority and Group Rights*, 6., (1999) vi.

⁶⁷ Will KYMLICKA – François GRIN: Assessing the politics of diversity in transition countries. In: Farimah DAFTARY – François GRIN (szerk.): *Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries*. LGI Books, 2003. 11.

integrációt és a kisebbségi kultúra fenntartását. Mindezek következtében a kisebbségi nyelvek beszélői gyakran arra kényszerülnek, hogy a politikai és gazdasági szegregációt válasszák kultúrájuk megőrzése érdekében.⁶⁸ Amennyiben nem a szegregáció mellett döntenek, a többségi nyelvet beszélőkhöz képest csak jóval nagyobb áron – többnyelvűség eléréseivel, esetleg asszimilációval, nyelvváltással és kultúrájuk eróziójának elfogadásával – férhetnek hozzá a többségi politikához, kultúrához és a jövedelmező állásokhoz.

A fentiekben kifejtettek alapján megállapítható, hogy a nyelv kérdése a teljes társadalmi, politikai és gazdasági valóságot érinti és bár a kisebbségi nyelvek beszélői formálisan egyenlők a többségi társadalom tagjaival, az állam aktív támogatása⁶⁹ nélkül csak kisebb mértékben tudnak részt venni az állam társadalmi, politikai és gazdasági életében.⁷⁰ A liberalizmus és az elmélet által posztulált diszkriminációtilalom tehát képtelen biztosítani az állampolgárok materiális egyenlőségét,⁷¹ ezért e hiányosság kiküszöbölésére a multikulturalizmus speciális jogszabályok bevezetését javasolja a kisebbségi identitás fenntartása és a társadalmi-gazdasági részvétel egyidejű előmozdítása érdekében.⁷² A multikulturalizmus – különösen annak angolszász irányzatai – a kultúrák egyenértékűségéből, valamint az egyéni jogok elégtelenségéből kiindulva a kisebbségek kollektív jogait hangsúlyozzák,⁷³ utat nyitva a liberalizmus individualisztikus szemléletének meghaladásához.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmányának (PPJNE) nyelvhasználatra vonatkozó 27. cikkének szövege és a hozzá tartozó bírósági joggyakorlat jó példa a liberális és multikulturális megfontolások összefonódására. A rendelkezés alapján ugyanis a nyelvhasználati jog a „nyelvi kisebbséghez tartozó személyt” illeti meg, ami megfelel a liberalizmus individualista megközelítésének – ezt a körülményt az sem tompítja, hogy a nyelvi kisebbséghez tartozó egyes személyek „csoportjuk más tagjaival együttesen” gyakorolhatják nyelvhasználati jogaikat, hiszen a 27. cikk semmilyen kollektív jogszabályt nem állapít meg a kisebbség, mint közösség számára. Az Egyezségokmány tehát a liberalizmus egyéni alapjogi megközelítését követi, szemben az „antiliberális [gondolkodásmóddal, mely] igen gyakran önálló akarattal ruház fel bizonyos kollektív entitásokat.”⁷⁴

⁶⁸ Adrian BLACKLEDGE: *Monolingual Ideologies in Multilingual States: Language, Hegemony and Social Justice in Western Liberal Democracies. Estudios de Sociolingüística*, 2000/1. 35.

⁶⁹ BERKES Lilla: Asszimiláció – integráció – multikulturalizmus. *Glossa Iuridica*, 2., 2011/1. 4.

⁷⁰ Miként Kraus arra rámutat: a nyelv fontos eszköz arra, hogy a személyes identitást kifejezze, az állam „tettetheti magát ‘vaknak’ (például a vallás kérdésében), ám semmiképpen sem viselkedhet ‘süketné-maként’ (ami a nyelvet illeti).” KRAUS (2008) i. m. 84.

⁷¹ Steven C. ROACH: *Cultural Autonomy, Minority Rights and Globalization*. Ashgate, 2005. 39., 41.

⁷² Jon Erik FOSSUM: *Identity-Politics in the European Union. ARENA Working Papers*, WP 01/17 (2001), http://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-publications/workingpapers/working-papers2001/wp01_17.htm at fn. 19, ROACH (2005) i. m. 2.

⁷³ CSIZMADIA Sándor: *A brit multikulturalizmus paradoxonja: elkülönült együttélés, A brit multikulturalizmus paradoxonja: elkülönült együttélés*. Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi Kar, Politikatudományi Intézet, 2007. 35.

⁷⁴ BÓDIG Máttyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Allamelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmé-*

Mindazonáltal az Állandó Nemzetközi Bíróság a PPJNE 27. cikkéhez kapcsolódó joggyakorlatában kiemelte, hogy a kisebbségek valódi társadalmi egyenlőségének megteremtése érdekében hasznos lehet számukra olyan különleges jogokat biztosítani, melyek a többségi társadalom részére nem állnak rendelkezésre.⁷⁵ Az Állandó Nemzetközi Bíróság szerint a kisebbségvédelmi egyezmények célja az volt, hogy „a faji-, vallási- és nyelvi kisebbségek tagjait minden tekintetben az állam egyéb polgáraival teljesen egyenlő helyzetbe hozzák,⁷⁶ ami mind a jog szerinti, mind pedig a tényleges egyenlőségre vonatkozik.⁷⁷ Az Állandó Nemzetközi Bíróság a kisebbségeknek a többségi társadalomhoz képest való materiális egyenlősége érdekében bizonyos esetekben akár a multikulturalizmus által vindikált speciális jogokat is indokoltnak tartja.⁷⁸

4. A kisebbségi nyelvi jogok kialakulása és fejlődése

A soknyelvű politikai közösségeknek a történelem folyamán mindenkor különleges nyelvi kihívásokkal kellett megbirkóznia – elég csak olyan történelmi példákat felidézni, mint az ókori Római Birodalom,⁷⁹ a középkori Oszmán Birodalom és a Német-római Császárság, vagy az újkori Habsburg Birodalom esete.⁸⁰ A különböző nyelvi közösségeket magukban foglaló birodalmaknak egyszerre kellett szembenézniük a hatékony politikai kommunikáció igényének, valamint az egyes népcsoportok kulturális törekvéseinek ellentétes irányú tendenciáival.⁸¹ Habár a történelem

lettörténet, Bíbor, 2002. 194. „Az, hogy bizonyos cselekvéseket ilyen kollektív entitásoknak »számítunk be«, nem jelenti azt, hogy ezek az entitások önálló, a hús-vér emberektől elkülöníthető akarattal és cselekvési képességgel rendelkeznek.” Uo.

⁷⁵ *Minority Schools in Albania; Greece vs. Albania*. Advisory Opinion 26. PCIJ, Ser. A./B., No. 64, 1935.; Kovács Péter: Az európai kisebbségvédelmi kodifikáció legújabb eredménye. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 5., 1994/4. 153.

⁷⁶ *Minority Schools in Albania; Greece vs. Albania*. Advisory Opinion 26. PCIJ, Ser. A./B., No. 64, 1935.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Bradean-Ebinger szerint „a jogegyenlőtlenség kiküszöbölésének hatékony eszköze a kisebbségi jogok elismerése, amelynek révén enyhül a jogegyenlőtlenség és a diszkrimináció okozta hátrány, amelyet a többségi nyelv hivatalossá nyilvánítása idézett elő.” Nelu BRADEAN-EBINGER: Kisebbségi és regionális nyelvek az EU-ban. *Dél-Kelet Európa*, 2011/2. 6.

⁷⁹ A letűnt civilizációk soknyelvű emlékei közül Fidrmuc, Gisburgh és Weber a Kr.e. 196-ból származó „Rosetta” követ említik, mely két nyelven, görögül és egyiptomi hieroglifákkal tartalmazza az V. Ptomelmaiosz király trónfoglalásáról szóló rendeletet. Jan FIDRMUC – Victor GINSBURGH – Shlomo WEBER: *Economic Challenges of Multilingual Societies*. Working Paper, No.11-04 (2006), 2.

⁸⁰ A Habsburg Birodalom és az Unió nyelvi sokszínűsége és demokratikus kihívásai közötti párhuzamot Peter A. Kraus írja le részletesen, ld: Peter A. KRAUS: Between Mill and Hallstein. Cultural Diversity as a Challenge to European Integration. In: Philippe VAN PARIJS (szerk.): *Cultural Diversity versus Economic Solidarity*. De Boeck, 2004. 299–313.

⁸¹ Az Osztrák-Magyar Monarchiában az egyes nemzeti csoportok politikai küzdelmének, valamint az osztrák-magyar kiegyezés következményeként elfogadott 1867-es alaptörvény úgy rendelkezett, hogy a birodalom etnikai csoportjai azonos jogokkal bírnak, beleértve „a nemzeti identitásuk és nyel-

számtalan hasonló példát vonultat fel, a XVIII–XIX. századi nemzetállam-építési törekvések korszakát tekintik a sokszínűségi politikák kiindulópontjának. A születő nemzetállamok politikái ugyanis tartósan meghatározták kontinensünk nyelvi viszonyait és nyelvföldrajzi térképét, mellyel a XIX–XX. századra a (nyelvi) kisebbségek egyre erősödő politikai és kulturális autonómia-törekvéseinek, valamint a modern sokszínűségi politikáknak egyaránt megteremtették az alapjait.

4.1. Nemzetállamiság és nyelvpolitika

Anderson arra az érdekes ellentmondásra mutat rá, hogy a nemzetállam és a nyelvi sokszínűség között elválaszthatatlan kapcsolat áll fenn. A nemzeti öntudat gyökereit kutatva arra a következtetésre jut, hogy a „kapitalizmus és a könyvnyomtatási technológia egymásra találásának végzetes következményei voltak az emberi nyelvek sokszínűségére nézve, hiszen megteremtette a lehetőségét [...] a modern nemzet létrejöttének.”⁸² Anderson ezt a folyamatot a herderi jóslat megtermékenyítő hatására vezeti vissza: mivel a XIX. században uralkodóvá vált nézet szerint a nemzetet annak sajátos nyelve és irodalma minősíti, nagyszabású nyelvsztenderdizációs („nyelv-újítási”) programok indultak útjukra azokban a közösségekben, melyek eladdig nem rendelkeztek önálló szótárral. „A szóbeli hagyományokat írásban rögzítették és nyomtatásban terjesztették, miközben az írni-olvasni tudók száma is lassan emelkedett. Ezeket a műveket arra használták, hogy a császári birodalmak nagy nyelveinek uralmát megtörjék.”⁸³

Így vált a nyelvi sokszínűség a modern nemzetállam létrehozásának kiindulópontjává, ám egyben annak legfőbb áldozatává is, hiszen azt a nemzet építésének folyamatában asszimilációs politikák sorával szorítják vissza.⁸⁴ A nyelvi sokszínűség ugyanis különleges kihívást jelent a nemzetállam számára, hiszen a nyelvek eltéréseiből eredő kommunikációs nehézségek veszélyeztetik a kormányzás hatékonyságát, miközben az állam politikai bázisa éppen a személyes és csoportos identitás egyik

vük megőrzéséhez és előmozdításához való elidegeníthetetlen jogukat” is. Art. 19 of Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867, über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder (StGG), RGBI Nr. 142/1867. Jeremy KING: Austria versus Hungary: Nationhood, Statehood and Violence since 1867, Nationalitätenkonflikte im 20. Jahrhundert. In: Philipp THER – Holm SUNDHAUSSEN: *Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte*. Harrassowitz Verlag, 2001. 164.

⁸² Benedict ANDERSON: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, 2006. 48.; ld. még Benedict ANDERSON: Western Nationalism and Eastern Nationalism – Is there a Difference that Matters? *New Left Review*, 9 (2001. május-június), 42.

⁸³ ANDERSON (2001) i. m. 40–41.

⁸⁴ Kymlicka és Grin az egyes európai nemzetállamok nyelvi kizárólagosságon alapuló nyelvpolitikáját azzal magyarázza, hogy ezek a nemzeti nyelv veszélyeztetettségét kívánják megszüntetni más domináns nyelvekkel szemben. Jó példa erre az észt nyelvpolitika, mely ugyan a többségi államnyelvet védi, mégis, egy olyan domináns világnyelvvel – az oroszsal – szemben teszi ezt, mely évtizedeken keresztül a politikai és nemzeti elnyomás nyelvi megfelelője volt. KYMLICKA–GRIN (2003) i. m. 6.

legmeghatározóbb tényezője mentén különül el egymástól.⁸⁵ Az egyetlen hivatalos nyelv bevezetése, illetve a hivatalos kommunikációnak csupán néhány nyelvre történő korlátozása így a modern nemzetállamban kétszeresen is igazolhatóvá válik: a restriktív nyelvpolitika egyfelől az egységes „nemzet” létrehozásának igényével, másfelől pedig az állampolgárokkal való hatékony kommunikációval indokolható.⁸⁶ Kymlicka és Straehle megállapítja, hogy „a legtöbb demokratikus államban elfogadott gyakorlat az, hogy a többség nyelve az államigazgatás, a hivatalok, a törvénykezés, az oktatás és még sok más egyéb ‘hivatalos nyelve’. Minden állampolgár arra kényszerül, hogy az iskolában a későbbi munkájához vagy az államigazgatással való érintkezéshez szükséges nyelvi jártasságra szert tegyen. Ez a nyelvpolitika nagyon gyakran a ‘hatékonyság’ érvével van alátámasztva, ám egyben a kisebbség többségbe való esetleges beolvasztását is szolgálja.”⁸⁷ A nemzetépítés és a homogenizáció kitüntetett eszköze tehát a nyelvi kizárólagosság, hiszen egyszerre teremti meg a nemzetállam létfeltételeit: a közös „nemzeti” identitás és a hatékony, központosított kormányzás kommunikatív feltételeit. Joshua Fishman szerint a nyelv azért válhatott „a nemzeti identitás, kulturális önállóság és az önálló államiság szimbólumává [mert] a közösségen belüli kapcsolatok a nyelven át formálódnak,” illetve a nyelv az az előny, hogy elsajátítható, „így az asszimilációs törekvések teljesítésének nincs kézzelfogható akadály.”⁸⁸

Mindezek alapján helytállónak tűnik Benedict Anderson híres megállapítása, miszerint a nemzet valójában „képzelt közösség”⁸⁹, vagyis többé-kevésbé mesterségesen megalkotott egység, melynek létrehozása egyebek között a nyelvi sztenderdizációhoz és a restriktív nyelvpolitikához kötődik.⁹⁰ A nemzetállam-építés a *cuius regio, eius lingua*⁹¹ elvét követte, melynek következtében a nyelv „a politikai hovatartozás és

⁸⁵ John EDWARDS: *Language and Identity*. Cambridge University Press, 2009. 21. States where there is no dominant language group (Switzerland, Belgium) or where large linguistic communities are present (Italy) the identity shaping force of language is ever so apparent.

⁸⁶ Gabriel N. TOGGENBURG: Die Sprache und der Binnenmarkt im Europa der EU: Eine kleine Beziehungsaufstellung in 10 Punkten. *European Diversity and Autonomy Papers*, 2005/1. 6.

⁸⁷ Will KYMLICKA – Christine STRAEHLE: Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus: a legújabb irodalom kritikai áttekintése. *Kellék*, 2004/24. 190.

⁸⁸ PUSKÁS Tünde: Nyelv, identitás és nyelvpolitika Európában. *Társadalomtudományi Szemle*, 2000/2. 71. Ezzel szemben Mayer azt állítja: „talán a nyelv a személyes identitásnak azon eleme, amely a legkevésbé megváltoztatható. Ez az oka annak, hogy az identitás és a nyelv olyan különleges kapcsolatban állnak.” Franz C. MAYER: Europäisches Sprachverfassungsrecht. *Walter Hallenstein Institut Papers*, 2006/1. 22.

⁸⁹ „Képzelt közösségről van szó, hiszen még a legkisebb nemzet tagjai sem fogják honfitársaiknak akár csak a többséget sem ismerni, nem fognak találkozni, vagy hallani egymásról, lelkükben azonban egységük képe lobog. [...] A nacionalizmus nem a nemzetek öntudatra ébredéséről, hanem olyan nemzetek kitalálásáról szól, melyek korábban nem is léteztek.” ANDERSON (2006) i. m. 6.

⁹⁰ Daniel M. WEINSTOCK: The Antinomy of Language Policy. In: Will KYMLICKA – Alan PATTEN (szerk.): *Language Rights and Political Theory*. Oxford University Press, 2007. 253.; TOGGENBURG (2005) i. m. 5–6.; TRÓCSÁNYI (2006) i. m. 7.; Peter J. WEBER: *Kampf der Sprachen*. In: KRÄMER (2009) i. m. 12.

⁹¹ Peter A. KRAUS: A one-dimensional diversity: European integration and the challenge of language policy. In: ARZOZ (2008) i. m. 93. „Ez a maxima – kimondottan vagy kimondatlanul – azon az el-

nemzeti identitás jelképévé emelkedett.⁹² Ennek megfelelően a nemzeti identitás és egység megteremtése “a nyelvi és kulturális homogenitás létrehozásán alapult, mely a közös, általában kizárólagos, hegemonsztikus ‘nemzeti’ nyelv rögzítése útján ment végbe.”⁹³

4.2. Kisebbségi autonómiatörekvések

A nemzetállam-építéssel együtt járó centralizációs törekvések, a (nyelvi) kisebbségek területi fölényének felhígítására szolgáló, mesterséges közigazgatási határok és betelepítések,⁹⁴ valamint a restriktív nyelvpolitika komoly belső feszültségekhez vezetett a megszilárduló nemzetállamban. A központilag meghatározott hivatalos nyelvek ugyanis olyan hatalmi struktúrákat szilárdítanak meg, melyek nyilvánvalóan bizonyos társadalmi csoportokat részesítenek előnyben másokkal szemben.⁹⁵ A nemzetállam rendszerint a domináns nyelvi csoport hatalmi elsőbbségét rögzíti és betonozza be hosszú távra, egyebek között a többségi nyelv államnyelvként való deklarálásával.⁹⁶ Ehhez képest még nyilvánvalóbb a nyelv, mint hatalmi eszköz jellege az olyan államokban, melyekben a hivatalos ‘nemzeti’ nyelv nem a többségi társadalom természetes nyelve, hanem a hatalmat gyakorló, idegen csoport nyelve (például az angol vagy a francia nyelv a korábbi afrikai vagy ázsiai gyarmatokon).⁹⁷

A központilag meghatározott hivatalos nyelv a hatalom és a kisebbségivé avatott nyelvekkel szembeni diszkrimináció,⁹⁸ esetleg lealacsonyítás eszközévé vált.⁹⁹

gondoláson alapul, hogy a hatalmi-, különösen a politikai feltételek elégséges alapul szolgálnak ahhoz, hogy államhatalmi eszközökkel avatkozzanak bele az emberek nyelvi kapcsolataiba. Az ilyen eljárásokra különféle formákban az újkorban került sor, legerőteljesebb formájában pedig a XIX. és XX. században nyilvánult meg és mai napig tartja magát.” Leo WEISGERBER: *Sprachenrecht und europäische Einheit*. Westdeutscher Verlag, 1959. 8.

⁹² Elana SHOAHMY: *Language Policy – Hidden agendas and new approaches*. Routledge, 2006. 27.

⁹³ Uo. 29.

⁹⁴ KYMLICKA–STRAEHLE (2004) i. m. 188–190.

⁹⁵ Stephen MAY: Misconceiving Minority Language Rights: Implications for Liberal Political Theory. In: KYMLICKA–PATTEN (2007) i. m. 126–127.

⁹⁶ PUSKÁS (2000) i. m. 73. A többség-kisebbség viszonylatában állapítja meg II. János Pál Pápa a *Centesimus annus*ban, hogy „még a társadalom testét alkotó többség sem teheti meg, hogy a kisebbség ellen forduljon, azt marginalizálja, elnyomja, kizsákmányolja vagy megkísérelje megsemmisítését.” CA V. fejezet: Az állam és a szellemi kultúra, 44. bekezdés.

⁹⁷ Ez történt például Paraguayban, ahol a gyarmatosítók a saját nyelvüket, a spanyolt vezették be az állam hivatalos nyelveként. Mára Paraguayban a lakosság többsége által beszélt guaraní nyelv is hivatalos nyelv a spanyol mellett. Daniele ARCHIBUGI: The Language of Democracy: Vernacular or Esperanto? A Comparison between the Multiculturalist and Cosmopolitan Perspectives. *Center for European Studies*, Working Paper No. 118. (2005) 540. Ld. még: BLACKLEDGE (2002) i. m. 33.

⁹⁸ Eda DERHEMI: Protecting Endangered Minority Languages: Sociolinguistic Perspectives – Thematic Introduction. *International Journal on Multicultural Studies*, 4., 2002/2. 150.

⁹⁹ Dwyer feleleveníti, hogy a nyelvileg sokszínű Kínai Népi Köztársaságban a kulturális forradalom idején az egységesített észak-kínai nyelvet, a putonghua-t tették meg a „Közös Nyelvvé”, míg a kisebbségi nyelveket a „feudalizmussal” és elmaradottsággal azonosították, melyeknek beszélőit „ci-

„amennyiben [ugyanis a nyelvet, mint] a személyes fejlődésünk [...] kulturális alapjait intézményesen figyelmen kívül hagyjuk, elutasítjuk vagy akár elfojtjuk, nagymértékben sérül az önértékelésünk, mely kiemelkedő jelentőséggel bír a személyes autonómiánk kiépítésében és védelmében.”¹⁰⁰ A központilag figyelmen kívül hagyott kulturális identitás az érintettek saját identitásukkal szembeni elidegenedését, társadalmi csoportjuk másodrendű minőségének érzetét táplálja, ami hozzájárulhat a központi hatalom által esetlegesen preferált nyelv váltáshoz. Ugyanakkor „a kisebbségi nyelvhasználati jogok hiánya lélektani nyomásként nehezedik a kisebbséghez tartozó személyekre és a közösség egészére is.”¹⁰¹ Ez pedig a kisebbség tagjaiban egyre nagyobb frusztrációt vált ki.

4.2.1. A kisebbségi nyelvi jogok nemzetközi jogi védelmének kezdetei

A nyelvi kisebbségek elismerésért vívott küzdelmének, az emberi jogok univerzális térnyerésének, valamint a népek önrendelkezési joga¹⁰² elismerésének hatására a XX. századra idejétmúlttá vált a nemzetállam jellemzően egyoldalú, asszimilációs nyelvpolitikája. A kisebbségek jogainak hatékony, egyre egységesebb védelme, valamint a nyelvi jogok érvényesülésének ellenőrzése szempontjából fontosnak bizonyult a kisebbségi jogok emberi jogként való elismerése a nemzetközi jog szintjén is. E folyamatok következményeképpen a kulturális és nyelvi identitás tiszteletben tartásához, valamint az anyanyelv használatához való jog alapjogi minőséget nyert.¹⁰³ Dunbar két korszakát különbözteti meg a nyelvhasználatot érintő nemzetközi jogi dokumentumoknak: az első korszakot az általános diszkriminációtilalom és az eljárásai jogokkal összefüggő nyelvhasználati jogok garantálása fémjelzi, míg a kilencvenes években megjelenő dokumentumok a nyelvhasználat előmozdítását, esetleges pozitív jogosultságok megfogalmazását tűzik célul.¹⁰⁴

Az ‘első generációs’ nyelvi jogok prominens megtestesítője az 1948-as Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, mely 2. cikkében kimondja, hogy a dokumentumban foglalt valamennyi jog és szabadság egyebek közt nyelvre vonatkozó mindennemű megkülönböztetés nélkül mindenkit megillet. Az 1966-os Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmányának 27. cikke szerint az „olyan államokban, ahol a nemzeti-, vallási- vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó szemé-

vilizálni kell”. ARIENNE M. DWYER: *The Xinjiang Conflict: Uyghur Identity, Language Policy, and Political Discourse. Policy Studies*, 15., (2005) 8–9.

¹⁰⁰ KRAUS (2008) i. m. 81.

¹⁰¹ BRADEAN-EBINGER i. m. 5.

¹⁰² STEVEN C. ROACH: *Cultural Autonomy, Minority Rights and Globalization*. Ashgate, 2005. 1.

¹⁰³ ERNST ILDIKÓ: Ébresztő a (látszólagos) csipkerózsika álomból? – nyelvi jogok a nemzetközi jogban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közöny*, 2006/2. 23. Persze sokan tagadják a nyelvi jogok alapjogi jellegét, és úgy vélik, még mindig nem beszélhetünk „nyelvi emberi jogokról”, melyek bevezetésére azonban feltétlenül szükség van, ld.: ROBERT PHILLIPSON – MART RANNUT – TOVE SKUTNABB-KANGAS: Introduction. In: ROBERT PHILLIPSON – TOVE SKUTNABB-KANGAS (szerk.): *Linguistic Human Rights – Overcoming Linguistic Discrimination*. Mouton de Gruyter, 1995. 1–2.

¹⁰⁴ DUNBAR (2001) i. m. 91–92.

lyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen [...] saját nyelvüket használják.” A kisebbségek autonómiatörekvéseinek részeként jellemzően megjelenik a kisebbségi nyelv hivatalos nyelvként történő elismerésért vívott küzdelem. Sikeres példaként említhető a katalán, a galíciai és a baszk, mint hivatalossá avatott regionális nyelvek Spanyolországban. Romaine szerint „a világ nyelveinek kevesebb, mint 4 százaléka rendelkezik bármilyen hivatalos státusszal abban az országban, ahol beszélik ezeket. Az a tény, hogy a legtöbb nyelv nem rendelkezik írásbeliséggel, hivatalos elismertséggel és kizárólag a helyi közösségben, magánbeszélgetésekkor használják, illetve csak nagyon kevesen beszélik, jól tükrözi a globális nyelvi piacon fennálló erőviszonyokat.”¹⁰⁵

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) 1991-es 169. Egyezménye a független országokban élő őslakosokról és törzsi népekről nem megy el odáig, hogy hivatalos státuszt vindikáljon az érintettek nyelvének, azonban megjelenik a nyelvhasználat támogatásának kötelezettsége, az anyanyelvi oktatás és a tájékoztatási kötelezettség is (28. és 30. cikk). Az erőszakos asszimiláció tilalmát hirdeti az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) 1990-es Koppenhágai Nyilatkozatának 32. pontja, mely kimondja, hogy „a nemzeti kisebbséghez való tartozás a személyek egyéni választásán alapul, és az ilyen választás gyakorlásából semmilyen hátrány nem származhat. A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van ahhoz, hogy szabadon kifejezzék, megőrizték és fejlesszék etnikai, kulturális, *nyelvi* és vallási identitásukat [...] minden olyan kísérlettől mentesen, amely akarattuk ellenére történő asszimilációjukat célozza.”¹⁰⁶ Eide szerint 1990-ig ez a Nyilatkozat volt „a kisebbségvédelem standardjainak legrészletesebb megnyilvánulása multilaterális szinten”, mely fontos hatással bír a kisebbségvédelem mind globális-, mind európai szintű továbbfejlődésére.¹⁰⁷

Fontos kiemelni, hogy a PPJNE, az ILO-Egyezmény és a Koppenhágai Nyilatkozat a „kisebbségek”, „őslakosok” és „törzsi népek” jogairól szól, így a rendelkezések személyi hatályának kérdése, a különböző kategóriák határozatlan jellege kiemelkedő jelentőséggel bír. Másfelől rá kell mutatni arra is, hogy egyik dokumentum sem terjed ki a bevándorló nyelvi csoportokra, vagy az olyan többségi nyelvi közösségekre, melyek nyelvi jogai valamilyen formában sérülnek. A vonatkozó nemzetközi instrumentumokból kiolvasható az a mögöttes megfontolás, hogy az őshonos nyelvi közösségek nagyobb fokú védelmet érdemelnek, mint a bevándorló nyelvi közösségek. Egyes szerzők utalnak arra, hogy az őshonos nyelvek más kisebbségi nyelvekhez viszonyított fokozott védelme azért lehet indokolt, mert az őshonos nyelvek „erről a kontinensről származnak, és ha az emberek itt többé már nem beszélik ezeket, lehetséges, hogy soha, sehol sem fogják ezeket a nyelveket többé beszélni.”¹⁰⁸ Ezzel

¹⁰⁵ Suzanne ROMAINE: The Impact of Language Policy on Endangered Languages. *International Journal on Multicultural Studies*, 4., 2002/2. 194.

¹⁰⁶ Kiemelés általam.

¹⁰⁷ Asbjørn EIDE: The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities. An Overview. *International Journal on Minority and Group Rights*, 6., (1999) 319.

¹⁰⁸ Eric HAYNES: *What is the Difference Between Indigenous and Immigrant Heritage Languages in the*

szemben azonban Perry Keller arra hívja fel a figyelmet, hogy „a kulturális identitás fenntartása és kibontakoztatása ‘elvben egy univerzális jogosultság’ és nincs semmilyen ésszerű alapja annak, hogy formálisan különbséget tegyenek [...] a ‘hagyományos’ kisebbségek és a nemrégiben érkezett bevándorlók csoportjai között.”¹⁰⁹ Ennek ellenére Keller is elismeri, hogy a gyakorlatban szükséges lehet az egyes kisebbségek között a támogatás mértéke és jellege alapján különbséget tenni, méghozzá olyan tényezők figyelembevételével, mint a kisebbség lélekszáma, koncentrációja, a diszkrimináció jelenléte és a kisebbségi nyelv sérülékenysége, a kisebbség kulturális identitásának fenntartása melletti elkötelezettsége.¹¹⁰ Habár a gyakorlatban számos problémát vet fel az ilyen különbségtétel megalapozása, érdemes kiemelni, hogy ebben a megközelítésben a különbségtétel nem eleve az őshonos kisebbségek és a bevándorlók csoportjai között történik, hiszen valamennyi kisebbséget ugyanazokkal a feltételekkel vizsgálják a támogatás meghatározása tekintetében.

4.2.2. Nyelvi jogok, mint emberi jogok

Ernszt szerint a 90-es években szárnyra kapott nemzetközi jogi biztosítérendszer alapján a nyelvhasználathoz való jog alapjogi jelleget nyert: „már egy újonnan kialakult *emberi joggal* is számolni kell: a kisebbségek nyelvhasználathoz való jogával.”¹¹¹ A kisebbségi jogok nemzetközi dokumentumokban történő szabályozásával e jogok univerzális jellege nyert megerősítést és állított elvárásokat az egyes államok szabályozási és jogalkalmazási gyakorlata elé. Védelmük és tiszteletben tartásuk immár nem az egyes részes államok belügye, megsértésük a szerződő államok nemzetközi jogi felelősségét vonja maga után. A legújabb nemzetközi jogi instrumentumok fontos hozadéka, hogy pozitív intézkedések meghozatalára ösztönzi a részes államokat a kisebbségek nyelvi jogainak minél teljesebb érvényesülése érdekében. A nyelvi kisebbségek érdekérvényesítésének, valamint a nemzetközi politikai nyomásnak¹¹² köszönhetően tehát lassan önállósulnak a nyelvi jogok, melynek hatására számos soknyelvű országban alapjogként szabályozzák a nyelvi jogok védelmét.

A legújabb nemzetközi dokumentumok köréből megemlítendő az ENSZ Közgyűlésének 1992-es Nyilatkozata a nemzeti- vagy etnikai-, vallási- vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól; mely ugyan *soft law* jellegű instrumentum, ám figyelemreméltó, hogy „összeköti a kisebbségek védelmét az emberi jogok védelmével”, továbbá javasolja, hogy az állam tegyen megfelelő intézkedéseket a nyelvi identitás előmozdítására (1. cikk), valamint az anyanyelvi oktatás biztosítására (4. cikk).¹¹³

United States. Heritage Briefs, Centre for Applied Linguistics, 2010. 1.

¹⁰⁹ Perry Keller, idézi: DUNBAR (2001) i. m. 93–94.

¹¹⁰ Uo. 94.

¹¹¹ ERNST (2006) i. m. 23.

¹¹² Uo. 17.

¹¹³ A/RES/47/135. MAJTÉNYI Balázs: Az ENSZ és a kisebbségek védelme. *Kisebbségkutatás*, 12., 2003/1. 173.

Ehhez képest az Európa Tanács égisze alatt létrehozott Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Chartája a nyelvi sokszínűséget a kulturális gazdaság kifejeződésének tekinti, és már részletesen tárgyalja az államok kötelezettségeit a regionális vagy kisebbségi nyelvekkel¹¹⁴ kapcsolatban az oktatás, közigazgatás, tömegtájékoztatás, valamint a gazdasági-, társadalmi- és kulturális élet területén. A Chartában foglaltak végrehajtásának monitoringját az ún. időszaki jelentések biztosítják. Ezekben az aláíró államok háromévente számolnak be az Európa Tanács Főtitkárának idevágó politikájukról és a kötelezőként elfogadott rendelkezések alapján hozott intézkedéseikről. A Charta által alkalmazott *à la carte* rendszer,¹¹⁵ miszerint az aláíró állam legalább 35 rendelkezést szabadon választhat ki, melyet magára nézve kötelezőnek fogad el, valamint az állam diszkrecionalitása a területén „védett” regionális vagy kisebbségi nyelvek meghatározásában némileg felpuhítják a formálódó, eleve nem egységes nyelvvédelmi rendszert. Ugyanakkor a Charta fontos előrelépést jelent nyelvi jogok védelme terén; nem utolsó sorban azért, mert kifejezetten a nyelvet, a nyelvi sokszínűséget teszi meg tárgyául.

Figyelemre méltó továbbá az 1995-ös, szintén az Európa Tanács keretében kidolgozott Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény rendszere. Tekintettel arra, hogy „a pluralista és valódi demokratikus társadalomnak nemcsak tiszteletben kell tartania minden nemzeti kisebbséghez tartozó személy etnikai, kulturális, *nyelvi*¹¹⁶ és vallási identitását, de a megfelelő feltételeket is meg kell teremtenie ahhoz, hogy kifejezhesse, megőrizhesse és fejleszthesse ezt az identitást”, a Keretegyezmény számos előremutató kötelezettséget állapít meg a részes államok számára. Az asszimiláció (5. cikk) és a diszkrimináció tilalmán (6. cikk) túl a Keretegyezmény a kisebbségek nyelvhasználatát illetően pozitív kötelezettségeket is megfogalmaz a kommunikációs alapjogok gyakorlása (9. cikk), a közigazgatási eljárások (10. cikk), a névviselés (11. cikk) és az oktatás (12–14. cikkek) terén.

Végül megemlítendő az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosa által 1998-ban közzétett *Oslo Ajánlások a Nemzeti Kisebbségek Nyelvi Jogairól*, mely szerint „a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségeket kell biztosítani arra, hogy a közigazgatási hatóságokkal való kapcsolataikban saját nyelvüket használják” (14. pont), valamint az általuk lakott településeken a helyi és regionális önkormányzatokban a kisebbségi nyelvet is használhassák (15. pont).

Összefoglalva megállapítható, hogy a nyelvi jogok nemzetközi védelme és emberi jogként való elismerése hosszú folyamat eredménye. Különösen az 1990-es évekre ért meg a politikai akarat a nyelvi jogok nemzetközi jogi garanciáinak kiépítésé-

¹¹⁴ „Regionálisnak egy állam kis részén beszélt nyelv számít, az ugyanazon állam nagyobb részén élők által használt nyelvhez képest. Viszont ha egy használt nyelv területi alapjait nehéz behatárolni, vagy egy bizonyos területet nem a többség használja, úgy az kisebbségi nyelv.” KAKASY Judit: Az Európai Regionális és Kisebbségi Nyelvek Chartájának szempontjai. *Kisebbségi Jog*, 12., 2003/2. 462.

¹¹⁵ Alain VIAUT: The European Charter for Regional or Minority Languages: Sociolinguistic Particularities and the French Configuration. *Ciemen/Mercator Working Papers*, Working Paper 15., (2004) 19.

¹¹⁶ Kiemelés általam.

re, és ez a folyamat a mai napig nem zárult le: a nyelvi jogok tartalmának, védelmi mechanizmusainak további finomítása jelenleg is zajlik.¹¹⁷ Az emberi jogok, ezen belül pedig a nyelvi jogok garanciális eszközeinek valamely regionális integrációs szervezet (Európa Tanács, EBESZ) keretében történő fejlesztése különösen ígéretes lehet, hiszen egyre szorosabb értékközösségbe vonhatja, és egymáshoz egyre inkább közelítő célok és megoldások felé terelheti a tagállamokat.

5. Összegzés: A nyelvi sokszínűség értéke és védelme a biodiverzitás és a multikulturalizmus hozadékának tükrében

A nyelvi sokszínűség értékének és védelmének megalapozásához elsősorban XX. században lejátszódott ökológiai és társadalmi folyamatok, és az ezekkel összefüggő politikai és tudományos diskurzus eredményeként kidolgozott fogalmak járultak hozzá. Így az elmúlt évtizedekben lezajlott, globális mértékűvé szélesedett ökológiai pusztulás hatásainak és visszafordíthatatlan jellegének felismerése a biodiverzitás és általános értelemben a sokszínűség értékének felismeréséhez vezetett. A biodiverzitás pusztulásával, majd ezzel párhuzamosan a nyelvi sokféleség csökkenésével összefüggésben megfogalmazottak szerint a sokszínűség értéke az emberiség számára való hasznosságában áll (*instrumentális megközelítés*), illetve ezen túllépve, egyes szerzők szerint a biológiai- vagy nyelvi sokféleség önmagáért való értéket jelent (*benne rejlő érték*). Mindezek alapján a nyelvi sokszínűség értéknek tekintendő, s mint ilyen, védelemre érdemes.¹¹⁸ Ezzel a fejlődéssel párhuzamosan a kontinensünkön működő regionális integrációs szervezetek keretében is kiemelt értékként jelenik meg a nyelvi sokszínűség és egyre fokozottabb védelem társul hozzá.

Arra, hogy a sokszínűség – legyen az nyelvi, kulturális, vallási vagy más formában testet öltő sokféleség – hatékony védelmére milyen módon kerüljön sor, a multikulturalizmus elmélete ad normatív választ. A multikulturalizmus nem az absztrakt értelemben vett nyelvi sokszínűséget védi, hanem sokkal inkább az egyenlő emberi méltósággal és a többségi társadalommal egyenlő értékű kultúrával rendelkező közösségek és tagjaik esélyegyenlőségét kívánja előmozdítani.¹¹⁹ A liberalizmus egalitárius, ám a gyakorlatban közömbös és elidegenítő társadalompolitikájával¹²⁰ szemben a multikulturalizmus a kultúrák termékeny együttélése és speciális – akár

¹¹⁷ Ld. pl. Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1996), melyet az UNESCO és számos nem-kormányzati szerv is aláírt; Nyilatkozat az etnokulturális és nemzeti kisebbségekre, valamint őshonos lakosságokra vonatkozó liberális demokráta elvekről (2000), mely szerint a „kulturális önmeghatározás először is azt jelenti, hogy mindenkinek korlátlan joga van saját anyanyelvéhez.” Ugyanakkor a „lakosság kellő országos vagy regionális arányához” köti a „kisebbségek nyelvének használatát a közigazgatásban és közszolgáltatásban, törvényszékeken és parlamentekben.”

¹¹⁸ Vö.: Anne Lise KJAER – Silvia ADAMO (szerk.): *Linguistic Diversity and European Democracy*. Ashgate, 2011. 4–5.

¹¹⁹ SZALAYNÉ SÁNDOR ERZSÉBET: A nyelvhasználat jogi szabályozhatósága. *Magyar Tudomány*, 170., 2009/11. 1346.

¹²⁰ Howard MCGARY: Alienation and the African-American Experience. In: Cynthia WILLET (szerk.): *Theorizing multiculturalism: a guide to the current debate*. Blackwell, 1998. 259–260., 266.

kollektív – jogok garantálása útján teremtené meg a többségi társadalom és a kisebbségek tagjainak materiális egyenlőségét. A multikulturalizmus rámutat arra, hogy a sokszínűség fenntartásának indoka az egyenlő méltóságban gyökerezik, módja pedig túlmutat a jogegyenlőség és diszkrimináció-tilalom leegyszerűsítő eszközein.¹²¹

A puszta diszkrimináció-tilalomban rejlő egyenlőségi politikák nyilvánvaló hiányai óriási kihívás elé állították az európai nemzetállamokat és a regionális szervezeteiket, melyre a Lisszaboni Szerződéssel bevezetett módosítások sem tudtak érdemben reagálni. Az uniós jogfejlődéshez képest előremutatóbb eszközként értékelhető az Európa Tanács égisze alatt létrejött két nyelvvédelmi egyezmény, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Chartája, valamint Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény, melyek individualisztikus alapállásuk ellenére már pozitív kötelezettségeket is megfogalmaznak a részes államok irányába.

¹²¹ Leighton McDONALD: Regrouping in Defence of Minority Rights: Kymlicka's Multicultural Citizenship. *Osgoode Hall Law Journal*, 34., 1996/2. 296., 304.